

Vernieuwingen in het arbeidsbestel

Discussies over de functie van de arbeid voor mens en maatschappij zijn niet van vandaag of gisteren. Zeker sinds de industriële revolutie hebben velen zich het hoofd gebroken over de vraag of arbeid een zegen is of een vloek. Is de mens de werkezel die gevangen zit in de eindeloze kringloop van produktie en consumptie of is hij een creatief wezen dat door zijn arbeid meehelpt de wereld vorm te geven? Afhankelijk van tijden en omstandigheden zijn die vragen verschillend beantwoord. Ongetwijfeld wordt de hedendaagse verzorgingsstaat onder invloed van de calvinistische arbeidsethiek en de socialistische arbeidswaardeleer gekenmerkt door een hoog arbeidsethos. Maar er is toch ook in toenemende mate twijfel of betaalde arbeid wel zo essentieel is voor een zinvol bestaan. In die ambivalente wereld waarin de arbeid adelt, maar het werken voor de dommen is, is nu de werkloosheid tot ongekende hoogten opgelopen.

De hoge en hardnekkige werkloosheid wordt in de officiële visie vooral als een economisch probleem bestempeld. Door middel van een adequaat economisch beleid zou de werkloosheid kunnen worden bestreden en zou de volledige werkgelegenheid zich op den duur herstellen. Blijkbaar wordt ervan uitgegaan dat het steeds hoger oplopen van de werkloosheid op zich zelf niet van invloed is op de positie van volledige en volwaardige werkgelegenheid als centrale doelstelling van het beleid. Dat is een boude veronderstelling als men ervan uitgaat dat normen en waarden in de samenleving zich niet onafhankelijk van de feitelijke situatie ontwikkelen.

Dat de betaalde arbeid in ons maatschappelijk bestel nog altijd het voornaamste verdelingsmechanisme is van inkomen, maatschappelijk aanzien en ontplooiingsmogelijkheden, en dat aan de andere kant dat zelfde bestel er steeds minder in slaagt de beschikbaarheid van voldoende banen te garanderen, kan niet zonder gevolgen blijven. Wanneer verwachtingen worden gewekt waaraan bij voortduring niet wordt voldaan, treden spanningen op waarvoor uitwegen worden gezocht. Naarmate steeds grotere aantallen ervan overtuigd raken dat onder het huidige arbeidsregiem volledige en volwaardige werkgelegenheid toch niet zal worden gerealiseerd, zal de druk op het arbeidsbestel toenemen. Niet-werken en andere vormen van arbeid winnen aan legitimiteit. Het is dan ook geen wonder dat vanuit de samenleving steeds meer „oplossingen” voor de werkloosheidsproblematiek worden aangedragen die nauwelijks binnen de nauwe marges van het officiële economische beleid passen. Toch kunnen die oplossingen niet uitsluitend op grond van enge economische criteria als onhaalbaar of onzinnig worden afgewezen. Er is meer aan de hand dan alleen een hardnekkig economisch probleem.

Het is in dat licht een goed initiatief geweest van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) om mogelijke „vernieuwingen in het arbeidsbestel” aan een zorgvuldige bestudering te onderwerpen¹⁾. De WRR analyseert in zijn rapport een tiental denkbeelden die in de maatschappelijke discussie naar voren zijn gekomen en erop gericht zijn het bestaande arbeidsbestel te veranderen. Die denkbeelden hebben betrekking op: algemeen arbeidstijdverkorting, deeltijdarbeid, educatief verlof, gedifferentieerde loonvorming, de kwaliteit van de arbeid, een verschuiving tussen betaalde en onbetaalde arbeid, alternatieve vormen van werkgelegenheid voor moeilijk plaatsbare jongeren, verzorgersloon, een basisinkomen voor iedereen en beïnvloeding van de consumptie vanuit werkgelegenheidsoogpunt. Op elk van deze onderwer-

pen wordt uitvoerig ingegaan en er wordt zoveel mogelijk geprobeerd na te gaan welke effecten (gedeeltelijke) uitvoering van de verschillende ideeën zou hebben op de werkgelegenheid, het arbeidsbestel en de maatschappelijke orde. Aldus wordt een vrij compleet beeld verkregen van wat er in de samenleving „leeft” op het punt van vernieuwingen in het arbeidsbestel en wat de economische en maatschappelijke haalbaarheid van de uiteenlopende ideeën is. De WRR komt tot de conclusie dat met uitzondering van het verzorgersloon en het algemeen basisinkomen op korte termijn een begin zou kunnen worden gemaakt met de realisering van deze denkbeelden. Verzorgersloon en het algemeen basisinkomen hebben voorts nog te verstrekende consequenties om op dit moment al (gedeeltelijk) realiseerbaar te kunnen worden geacht. Wel zouden ook in die richting opties moeten worden opgehouden.

De tien denkbeelden die door de WRR worden besproken, worden gepresenteerd als mogelijke alternatieven waaruit de beleidsvoerders min of meer vrij kunnen kiezen wanneer economische of maatschappelijke ontwikkelingen dat gewenst maken. Daardoor wordt de indruk gewekt alsof de maatschappelijke ontwikkeling in hoge mate een zaak is van vrije beleidskeuzen waarbij bovendien een ruim aantal opties voorhanden is. Ook al erkent de WRR dat de maakbaarheid van het maatschappelijke bestel aan beperkingen onderhevig is, voor de opzet van het rapport zijn daaraan geen consequenties verbonden. Zo wordt er in het geheel geen aandacht besteed aan de vraag, wat de oorsprong van de besproken denkbeelden is en onder invloed van welke omstandigheden ze tot ontwikkeling konden komen en een zekere aanhang verkrijgen. Het is alsof de ideeën spontaan opborrelen, waarna de beleidsmakers hun keuzen kunnen bepalen. Het wereldbeeld is dat van een muizenbak, waarin de muizen door tien verschillende poortjes bij hun stukje kaas kunnen komen. Als gevolg van deze benadering blijven interessante vragen betreffende de betekenis van belangrijke economische en sociale ontwikkelingen als de snelle automatisering, het stijgende opleidingsniveau, het emancipatiestreven e.d., voor het arbeidsbestel onbesproken. Juist het verduidelijken van economische en sociale samenhangen op deze terreinen zou meer zinvolle uitspraken mogelijk maken over de bruikbaarheid van verschillende in de samenleving bestaande denkbeelden over vernieuwingen in het arbeidsbestel. De WRR heeft in dit opzicht een kans gemist.

Intussen noodzaakt de oplopende werkloosheid er wel toe de discussie over veranderingen in het arbeidsbestel niet langer uit de weg te gaan. Een ernstige belemmering daarbij is dat de economische mogelijkheden nauwelijks ruimte laten voor experimenten, terwijl maatschappelijk gezien de noodzaak om eens wat anders te proberen bijzonder groot is. Er moeten voor de oplopende spanningen meer aanvaardbare uitwegen worden gezocht dan zwarte arbeid, ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid of opgekropte persoonlijke frustraties. De WRR heeft belangrijk basismateriaal aangedragen, de discussie over vernieuwingen in het arbeidsbestel kan nu echt beginnen.

L. van der Geest

¹⁾ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Vernieuwingen in het arbeidsbestel*, Rapporten aan de regering nr. 21, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1981.